

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΛΒΑΝΙΚΩΝ- ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΣΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

ΔΩΡΗΣ Κ. ΚΥΡΙΑΖΗΣ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

In this paper we try to portray different views of the geographic distribution of Albanian-Arvanitika elements in the Greek dialects. Greek and Albanian meet one another in two main zones: a) in Epirus where we have a continuous neighboring and interaction of the two languages b) in Thessaly, Boeotia, Euboea, Andros, Attica, Peloponnese etc. where the presence of the Albanian language is related to the medieval settlements of Albanian speaking populations. The first zone is characterized by a more complex situation of bilingualism; whereas, in the second one, Albanian is constantly surrounded by Greek speaking regions and evolves in its own way which is different than that of the main body of the Albanian language. The continuously diverging historical evolution of the two zones led to the creation of even more linguistic specificities as far as the language contact is concerned.

Με την ανακοίνωση αυτή επιχειρούμε να ανιχνεύσουμε ένα πεδίο που μέχρι σήμερα έχει απασχολήσει ελάχιστα την ελληνική διαλεκτολογία. Μιλώντας γενικότερα, οφείλουμε να τονίσουμε ότι οι σχέσεις της ελληνικής με τις υπόλοιπες βαλκανικές γλώσσες, σχέσεις που πραγματοποιήθηκαν ως επί το πλείστον μέσω των γεωγραφικά γειτνιαζόντων αλλόγλωσσων ή δίγλωσσων πληθυσμών, δεν έχουν εξεταστεί ακόμη στο βαθμό και την έκταση που τους αξίζει¹.

Παρότι έχει περάσει πάνω από ένας αιώνας από τη δημοσίευσή της, η πρόδρομη μελέτη του G. Meyer για τις λεξιλογικές επιδράσεις της αλβανικής επί της ελληνικής (Meyer, 1894) εξακολουθεί να παραμένει θεμέλιος λίθος, τον οποίο οι μετέπειτα επιστημονικές έρευνες λάξεναν περαιτέρω χωρίς να έχουν αλλοιώσει σημαντικά το αρχικό σχήμα του. Αν αφήσουμε κατά μέρος τις αναφορές στο θέμα αυτό στο πλαίσιο ευρύτερων εργασιών ετυμολογικού ή διαλεκτολογικού χαρακτήρα, μπορούμε να πούμε ότι μόνο το έτος 1997, δηλαδή ύστερα από έναν αιώνα και πλέον, είδε το φως της δημοσιότητας μια μονογραφία που καταπιάνεται ειδικά με τις αλβανικές επιδράσεις στα ηπειρωτικά ιδιώματα (Οικονόμου, 1997), της οποίας ορισμένες

¹ «Ο σημαντικότερος εξωτερικός παράγοντας που διαμόρφωσε τη σύγχρονη ελληνική έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα υπήρξε η έντονη, αδιάκοπη και στενή αλληλεπίδραση [των Ελλήνων] με ομιλητές άλλων βαλκανικών γλωσσών». (Joseph, 2003: 225-26).

θετικές πτυχές αλλά και ελλείψεις είχαμε την ευκαιρία να επισημάνουμε προ καιρού (Κυριαζής, 2000-2001: 182-87).

Φρονούμε ωστόσο ότι είναι αναγκαίο να γίνουν βήματα για την ανάληψη μιας νέας συνθετικής εργασίας, η οποία, αφενός, να συμπεριλάβει το νέο υλικό, και, αφετέρου, να λάβει υπόψη και τις νέες ερμηνείες/προσεγγίσεις, που, ανάλογα με την περίπτωση, προσθέτουν ή αφαιρούν κατιτί στους καταλόγους των Meyer και Οικονόμου. Σε σύγκριση με την εποχή που ο Meyer συνέτασσε το Ετυμολογικό λεξικό της αλβανικής (Meyer, 1891), και στη συνέχεια τη μελέτη του για τα σλαβικά, αλβανικά και ρουμανικά δάνεια της νέας ελληνικής, σήμερα βρισκόμαστε σε αρκετά πλεονεκτική θέση τόσο σε ό,τι αφορά το διαθέσιμο υλικό όσο και ως προς τις νέες, συχνά πετυχημένες, ετυμολογικές προσεγγίσεις του. Παρ' όλα αυτά, δεν διαθέτουμε ακόμη τον διαλεκτολογικό άτλαντα της νέας ελληνικής, ενώ το Ιστορικό λεξικό της νέας ελληνικής και των ιδιωμάτων της (ΙΑΝΕ 1933-), έργο που ξεκίνησε από την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, προχωράει με πολύ αργό ρυθμό. Από την άλλη, η καλύτερη γνώση των νότιων ιδιωμάτων της αλβανικής², με τα οποία βρίσκονταν (και βρίσκονται) σε άμεση επαφή τα βόρεια και βορειοδυτικά νεοελληνικά ιδιώματα, η πληρέστερη επίσης γνωριμία της μεσαιωνικής αλβανικής, της εποχής όταν αλβανόφωνοι πληθυσμοί κατεβαίνουν στο σημερινό ελλαδικό χώρο³, είναι ορισμένες από τις προϋποθέσεις για την ολοκληρωμένη πραγμάτευση του θέματος αυτού.

Κατά το χρόνο που μεσολάβησε έχει διευρυνθεί και εμπλουτισθεί αισθητά το θεωρητικό πλαίσιο προσέγγισης παρόμοιων ζητημάτων· η θεωρία των γλωσσών σε επαφή, η βαλκανική γλωσσολογία, η γλωσσογεωγραφία κτλ. οδήγησαν σε μια προσέγγιση «από ευρύτερη οπτική, υπό το φως των αμφίδρομων γλωσσικών σχέσεων, του φαινομένου των γλωσσών σε επαφή», αποστασιοποιημένη από την «ιδέα του γλωσσικού κυττάρου» και προσανατολισμένη στην «αλληλεξάρτηση των γλωσσών» (Çabej, 1982: I 115). Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα θεωρητικά αυτά επιτεύγματα δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για μια αυστηρότερη επιστημονική μεθοδολογία, που με τη σειρά της επέβαλε την εκ νέου εξέταση του ετύμου λέξεων που μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν αλβανικά δάνεια της ελληνικής (ή και αντίστροφα). Η έννοια των λεξιλογικών βαλκανισμών⁴ και η πληρέστερη εκμετάλλευση του διαλεκτολογικού

² Τα έτη 2007 και 2008 κυκλοφόρησαν ο πρώτος και ο δεύτερος, αντίστοιχα, τόμος του Διαλεκτολογικού Άτλαντα της Αλβανικής Γλώσσας (Atlasi Dialektologjik i Gjuhës Shqipe).

³ Πολύτιμο υλικό για τα αρβανίτικα βρίσκει κανείς στις εργασίες του Τ. Γιοχάλα, ενώ είναι αξιόλογη η δραστηριότητα που σημειώνεται στις αλβανόφωνες κοινότητες της Κ. Ιταλίας, ειδικά στον τομέα φιλολογικών (επαν)εκδόσεων. Έχει δρομολογηθεί επίσης και η ηλεκτρονική συγκρότηση και έκδοση ενός διαχρονικού λεξικού των αλβανόφωνων ιδιωμάτων της Καλαβρίας και της Σικελίας, έργου που συντονίζεται από τα πανεπιστήμια Κοζέντσας και Παλέρμου.

⁴ «Ως βαλκανικές χαρακτηρίζουμε συνήθως μια σειρά λέξεων που απαντούν σε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες και που η προέλευσή τους είναι άγνωστη ή αβέβαιη», σημειώνει ο Τζιτζιλής (Δουγά-Παπαδοπούλου & Τζιτζιλής, 2006: 43). Ο ίδιος συγγραφέας (ό.π.) διαχωρίζει μια υποκατηγορία βαλκανικών λέξεων που περιλαμβάνει τα αλβανορουμανικά λεξιλογικά ισόγλωσσα, πολλά εκ των οποίων απαντούν και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες – κυρίως στην ελληνική – και δεν μπορούν ούτε και πρέπει να ερμηνεύονται πάντα ως δάνεια στοιχεία της αλβανικής ή της ρουμανικής στις γλώσσες αυτές. Αυτό σημαίνει ότι, όχι σπάνια, λέξεις που μέχρι σήμερα θεωρούνταν αλβανικές είμαστε υποχρεωμένοι να τις εξετάζουμε σε ευρύτερο βαλκανικό πλαίσιο. Σε μια άλλη υποκατηγορία, συνεχίζει ο Τζιτζιλής (ό.π. 45), συγκαταλέγονται λέξεις «που απαντούν δε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες και συνήθως θεωρούνται ως κατάλοιπα υποστρωματικών γλωσσών (της θρακικής και συνθέστερα της δακο-μυσικής). Και για τις λέξεις αυτές «ισχύει η παρατήρηση ότι η αναζήτηση του ετύμου τους αποκλειστικά στα πλαίσια της αλβανικής και της ρουμανικής δεν θα πρέπει να είναι αυτονόητη». Μια τρίτη υποκατηγορία «παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί, ενώ πρόκειται για λέξεις που απαντούν σε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες, η παρουσία τους στις γλώσσες αυτές δεν είχε ως σήμερα επισημανθεί ή, κι όταν επισημαίνεται, σπάνια

υλικού⁵ μάς κατέστησαν πιο επιφυλακτικούς και έδειξαν πόσο σύνθετα είναι τα προβλήματα της ετυμολογίας στις βαλκανικές γλώσσες⁶.

Όταν ο Γ. Φραντζής έγραφε στα μέσα του 15^{ου} αι. ότι

«...το κάκιστον και ανωφελέστατον των Αλβανιτών γένος ... αντί του ειπείν κόμας ή άστυα κάστρας έλεγον κατά την αυτών γλώσσαν την βαρβαρίζουσαν» (Φραντζής, *Χρονικόν*, 1838: 391, 10)⁷

εγκαινιάζε στην ουσία μια παράδοση που συσχετίζει το «κάκιστον» ενός γένους με το «βάρβαρον» της γλώσσας που εκείνο χρησιμοποιεί⁸. Στις αρχές του 19^{ου} αι., την εποχή που οι πρώτοι εκείνοι Αλβανίτες είχαν αρχίσει να συγχωνεύονται στο ελληνικό «καμίνι», ο Ιωάννης Βηλαράς γράφει ένα ολιγόστιχο ποίημα, όπου ούτε λίγο ούτε πολύ σκιαγραφεί το «ενάρετο» πορτρέτο των Αρβανιτών, για την ακρίβεια Αλβανών, που είχε γνωρίσει από κοντά καθώς υπηρέτησε γιατρός του Βελή, υιού του Αλή Πασά των Ιωαννίνων:

Μόνε είπες Αρβανίτη, // σαν να λέγεις κλεισοσπίτη // Είδε βιό αυτό τ' αγρίμι; // Όρνιο τρέχει στο ψοφίμι // Άλλο τόσο είναι φίλος, // όσο ο λυσσασμένος σκύλος. // [...] // Σαν θελήσεις // να μισήσεις // τη ζωή σου // και τιμή σου, // ν' αρνηθείς και βιο και σπίτι, // πιάσε φίλο Αρβανίτη! (Βηλαράς, 1995: 322-23).

τονίζεται ο βαλκανικός χαρακτήρας των λέξεων αυτών. Ίσως αυτή να είναι και η αιτία που η μεγάλη πλειοψηφία των λέξεων αυτών δεν έχουν γίνει αντικείμενο ετυμολογικής ανάλυσης». (Τζιτζιλής, ό.π. 46).

⁵ Η προαναφερθείσα εργασία για το ιδίωμα της ορεινής Πιερίας αποτελεί κατά τη γνώμη μας ένα πετυχημένο δείγμα μελέτης του διαλεκτολογικού υλικού σε βαλκανικό πλαίσιο, αλλά και δείχνει το όφελος που αποκομίζουμε όταν συνδυάζονται σωστά η εσωτερική και η εξωτερική ιστορία του γλωσσικού ιδιώματος.

⁶ Επειδή το βάρος της ετυμολογικής έρευνας επικεντρώνεται κυρίως στο λεξιλόγιο της κοινής, παραμελούνται δυστυχώς οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα, η μελέτη των οποίων έρχεται να συνδράμει στη λύση ετυμολογικών προβλημάτων της κοινής. Στα Βαλκάνια, η αναζήτηση του ετύμου πολλών λέξεων περνάει υποχρεωτικά από την εξέταση του πλέγματος διγλωσσίας και πολυγλωσσίας. Για παράδειγμα, κατά την εξέταση των λεξικών ισογλώσσων ανάμεσα στην αλβανική και την ελληνική στην περιοχή της Ηπείρου, είναι ανάγκη να ληφθούν υπόψη και οι άλλες γλώσσες που χρησιμοποιούνταν στην περιοχή αυτή (σλαβική, αρομουνική, τουρκική κ.ά.). Λ.χ. η λ. *mahi* 'δοκάρι της στέγης' της αλβανικής απαντά στην Ήπειρο ως *μαχιάς* 'αγκωνάρι της στέγης', αλλά και οι δύο ανάγονται στην τουρκική *mahi* 'id.' (Dizdari, 2005). Επίσης, η λ. *μυρμάλια* 'πλήθος πραγμάτων, αφθονία', που απαντάει στην Ήπειρο, ερμηνεύεται καλύτερα μέσω της τουρκικής *miri mal* < *mali miri* 'public money, public revenue' (Redhouse *Türkçe-İngilizce Sözlük*) και όχι ως σύνθετη αλβανική *merr* + *mall* (< *turk. mal*), όπως ετυμολογεί ο Οικονόμου (ό.π. 51). Επιπλέον, η καλύτερη γνώση του υλικού θα αποδείκνυε ότι η σύνθετη λ. *ταταζότης* δεν σχηματίστηκε στο πλαίσιο κάποιου ελληνικού ιδιώματος της Ηπείρου (Οικονόμου, 1997: 67), επειδή, απλά, η λ. *tatëzot* είναι αλβανικού ετύμου (*tatë* + *zot*).

⁷ Ως συνήθως, η εικόνα που μας μεταφέρει ο Φραντζής για τους Αλβανίτες (και τη λαλιά τους) εδράζεται σε εξωγλωσσικά κριτήρια, καθώς, όπως ο ίδιος γράφει, «τί ουκ έπραξαν ή τί ουκ ειργάσαντο κακόν; απιστούντες γαρ τρις του σαββάτου εκ του ενός αυθέντου προς τον άλλον απήρχοντο». (*Χρονικόν*, ό.π. Η πληροφορία και η παραπομπή από το Γιοχάλας, 2006: Α' 75, σημ. 1).

⁸ *Χρονικόν* ό.π. Είναι μάλλον βέβαιο ότι ο Φραντζής γνώρισε από πρώτο χέρι τους Αρβανίτες, καθώς, όπως πληροφορούμαστε από τη βιογραφία του, είχε συνοδεύσει τον Ιωάννη Παλαιολόγο στο Δεσποτάτο του Μορέως και παρέμεινε εκεί, υπηρετώντας αργότερα τον δεσπότη Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, που το 1447 τον διόρισε διοικητή της Σπάρτης και των περιχώρων της.

Αν και στο στιχούργημα αυτό δεν βρίσκουμε αναφορές στη γλώσσα των Αρβανιτών⁹, είναι προφανές ότι τέτοιοι στίχοι, καθώς και άλλα κείμενα της εποχής, όπως η *Ελληνική Νομαρχία*, συμβάλλουν στη δημιουργία μιας αρνητικής εικόνας για τους Αλβανούς-Αρβανίτες, η οποία θα αποτυπωθεί όπως θα δούμε και στη γλώσσα.

Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να γίνει και μια άλλη προκαταρκτική παρατήρηση: οι *Αλβανίτες* του Φραντζή και οι *Αρβανίτες* του Βηλαρά, παρά τα κοινά στοιχεία καταγωγής τους, παραπέμπουν σε δυο ομάδες που διαμορφώθηκαν κάτω από διαφορετικές ιστορικές συνθήκες: η πρώτη αποκόπηκε νωρίς από τον εθνοτικό της κορμό και βρέθηκε σκορπισμένη υπό τη μορφή γλωσσικών νησίδων στη Θεσσαλία, τη Βοιωτία, την Εύβοια, την Άνδρο, την Αττική, τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο, ενώ η δεύτερη αποτελούσε πάντα μια προέκταση και συνέχεια του κορμού της αλβανικής, με γεωγραφικό σημείο αναφοράς την Ήπειρο.

Πρόκειται για δυο σαφώς διακριτές ομάδες. Παρ' όλα αυτά, καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αι. και κατά τις πρώτες τουλάχιστον δεκαετίες του 20^{ου}, υπάρχει μια αμφισημία των όρων *Αρβανίτης* και *Αρβανίτικα*, καθώς απ' ό,τι φαίνεται οι όροι *Αλβανός* και *Αλβανικά* είναι μεταγενέστεροι¹⁰. Το ελληνικό δημοτικό τραγούδι είναι πιστός καθρέφτης αυτής της κατάστασης. Συγκρίνοντας τους ορισμούς του λήμματος *Αρβανίτης* στο ΙΑΝΕ της Ακαδημίας και σε σύγχρονα λεξικά της ΚΝΕ διαπιστώνουμε ότι η αμφισημία αυτή αίρεται τις τελευταίες δεκαετίες, ειδικά μετά την εμφάνιση των αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα ύστερα από το 1990¹¹.

⁹ Ο Βηλαράς έδειξε πρακτικό ενδιαφέρον για τη γλώσσα αυτή, πράγμα που φαίνεται κι από τις σχετικές χειρόγραφες σημειώσεις του, που εξέδωσε ο Τ. Γιοχάλας (Γιοχάλας, 1985). Στις σημειώσεις αυτές δεν βρίσκουμε αξιολογικές κρίσεις του Βηλαρά για την αλβανική. Μόνο στη σ. 223 του χειρογράφου παρατίθενται ορισμένες αλβανικές λέξεις, που ο Β. ετυμολογεί είτε από την ελληνική (λ.χ. *njëri*, άνθρωπος παρά του ανήρ· *grua*, γυναίκα παρά του γράια) είτε από τη λατινική (*dhëlrëgë*, αλεπού παρά του *vulpis*) ή την ιταλική (*drejtë*, δίκαιος παρά του *dritto*). Με τις ετυμολογήσεις αυτές φαίνεται, έστω και έμμεσα, ότι ο Β. συνδέει την αλβανική με την αρχαία ελληνική και τη λατινική, απηχώντας πρόωρα τις θεωρίες περί «πελασγικής προέλευσης» ή περί «μικτού χαρακτήρα» της αλβανικής, που θα διατυπωθούν την ίδια περίπου περίοδο. (Για το ζήτημα των θεωριών περί του χαρακτήρα και της προέλευσης της αλβανικής στα προεπαναστατικά χρόνια, βλ. Γούναρης, 2007: 36-39).

¹⁰ Θα άξιζε να γίνει μια μελέτη σχετικά με το θέμα αυτό με ζητούμενα την πρωτοεμφάνιση των διάφορων ονομασιών και τη σημασιολογική τους μετεξέλιξη. Σημείο κλειδί στην έρευνα αυτή θα αποτελούσε το πώς αποκαλούσαν οι Έλληνες τις συγκεκριμένες ομάδες, αλλά και το πώς αυτοαποκαλούνταν οι ίδιες. Άξιο μνείας είναι επίσης και το ότι, παράλληλα με την αμφισημία του όρου *Αρβανίτης*, φαίνεται να υπάρχει και μια ξεκάθαρη διάκριση και αντίθεση ανάμεσα στα *Αρβανίτης* και *Τουρκαλβανός*, όπου το τελευταίο αναφέρεται στους εξισλαμισθέντες Αλβανούς. Το ότι στη *Συναγωγή Νέων Λέξεων* του Στ. Κουμανούδη (Κουμανούδης, 1998) έχουν συμπεριληφθεί μόνο η λ. *Αλβανός* με τα παράγωγα και τα σύνθετά της (*αλβαναρχηγός*, *αλβανίζω*, *Αλβανίς*, *αλβανισμός*, *αλβανισταί*, *αλβανιστί*, *αλβανιστικός*, *αλβανοβλαχικός*, *Αλβανόβλαχοι*, *αλβανόγλωσσοι*, *αλβανοδιδάσκαλος*, *αλβανοέλληνες*, *αλβανοελληνικός*, *αλβανοκτόνος*, *αλβανολαλείν*, *αλβανολογία*, *αλβανολόγοι*, *αλβανομάθεια*, *αλβανομαθής*, *Αλβανομακεδονία* - τίτλος εφημερίδας, *αλβανομείρακες*, *αλβανόπαιδες*, *αλβανοπομηνικός*, *αλβανοποιμήν*, *Αλβανορωμόνοιοι*, *Αλβανός*, *αλβανοσλαβικά*, *αλβανοσυνδεσμικά* [ιδέαι], *Αλβανότουρκοι*, *αλβανοφορούντες*, *αλβανοφραγκοτουρκικός*, *αλβανόφρονες*, *αλβανόφωνοι*) και λείπει παντελώς η λ. *Αρβανίτης* (μοναδική εξαίρεση η λ. *αλβανιτοχωρίται*), δείχνει ότι η τελευταία είχε ενσωματωθεί πλήρως στην ελληνική όταν άρχισε να χρησιμοποιείται η λ. *Αλβανός*. Αυτό φαίνεται άλλωστε κι από την πληθώρα επωνύμων που σχετίζονται με το Αρβανίτης (*Αρβανίτης*, *Αρβανιτάκης*, *Αρβανιτίδης*, *Αρβανιτόπουλος*), που υπερβαίνει κατά πολύ το *Αλβανός* και το ακόμη πιο σπάνιο *Σκιπητάρης*. Μια άλλη ομάδα επωνύμων είναι και τα αναγόμενα στο τουρκικης αρχής *Αρναούτης* (< *Αρβανίτης*), όπως τα *Αρναούτης*, *Αρναούτογλου* κτλ.

¹¹ Παρουσιάζει ερευνητικό ενδιαφέρον το ότι το ΙΑΝΕ, στο λήμμα *αρβανίτικος* (3/1 28), για τον πληθ. *αρβανίτικα* δίνει την ερμηνεία «αλβανική γλώσσα» και δεν κάνει καμιά αναφορά στα *αρβανίτικα* ως γλώσσας των Αρβανιτών, μιας ιδιαίτερης γλωσσοπολιτισμικής ομάδας του ελληνικού πληθυσμού. Άλλωστε στο ΙΑ η αμφισημία του όρου *Αρβανίτης* περιορίζεται στο ζεύγος *Αλβανός* – *Ηπειρώτης* (κάτοικος της Ηπείρου, ομόρου της Αλβανίας) και δεν συμπεριλαμβάνει στη β' σημασία και το ερμήνευμα «αλβανόφωνος κάτοικος της Ελλάδας». Μαζί με την

Μιλώντας τώρα με αυστηρά επιστημονικούς όρους, δεν μπορούμε να εξισώνουμε σήμερα τα αρβανίτικα με την αλβανική, ούτε τους Αρβανίτες με τους Αλβανούς (Troudgill & Tzavaras, 1977: 171-184). Η σχέση τους εδράζεται κυρίως σε διαχρονικό και όχι τόσο σε συγχρονικό πλαίσιο.

Συνοπτικά, σε ό,τι αφορά τη σχέση και τις επαφές των δυο γλωσσών παρατηρούμε:

α. -ελληνόφωνες περιοχές μέσα σε αλβανόφωνο περίγυρο, με γλώσσα κύρους την ελληνική (προπολεμική περίοδος) ή την αλβανική (μεταπολεμική περίοδος, νότια Αλβανία). Στην ομάδα αυτή συγκαταλέγονται κυρίως οι εστίες ελληνοφωνίας της σημερινής νότιας Αλβανίας (Σπύρου, 2000, Κυριαζής & Σπύρου, 2011: 175-199), όπου παρουσιάζει ενδιαφέρον η αλλαγή του στάτους της ελληνικής πριν και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Για την πρώτη περίοδο είναι ενδεικτικά όσα σημειώνει ο Hahn με αφορμή την γλωσσική κατάσταση στην περιοχή Αργυροκάστρου:

«Αν συγκρίνουμε την αλβανική και την ελληνική, τότε μπορούμε να πούμε ότι αυτές είναι όπως η γερμανική με τη γαλλική, δηλαδή σε 50 Αλβανούς που μιλάνε ελληνικά αναλογεί ένας Έλληνας που μιλάει αλβανικά. Τα ελληνικά είναι γλώσσα γραφής για τους Τόσκηδες και, επειδή ο Τόσκας ταξιδεύει πολύ στη διάρκεια της ζωής του, έχει και την ευκαιρία να μάθει πιο γρήγορα τη γλώσσα αυτή. Όμως, απ' ό,τι φαίνεται, ο Αλβανός καμαρώνει με τα ελληνικά του, ενώ ο Έλληνας μισεί τα αλβανικά ως βάρβαρη γλώσσα.» (Hahn, αλβ. μετάφρ., 64)¹².

Έχουμε την εντύπωση ότι μέχρι σήμερα δεν έχει δοθεί η δέουσα προσοχή και σημασία στο έργο *Η Αληπασιάς* του Χατζή Σεχρέτη (Σάθα, 1870). Ίσως να «ευθύνεται» γι αυτό και το περιεχόμενο του έργου, που, μιμούμενο την «Ιλιάδα», πλέκει ένα ατέλειωτο εγκώμιο για τον

επισημάνση αυτή, ας προσθέσουμε ότι ο τόμος που περιέχει το λήμμα *αρβανίτικος* κυκλοφόρησε το 1941. Ακολουθούν οι ορισμοί του Λεξικού του ΙΝΣ - Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη (ηλεκτρονική έκδοση):

Αρβανίτης ο: 1. αλβανικής καταγωγής Έλληνας (που παράλληλα με τα ελληνικά μιλάει και τα αρβανίτικα). 2. (μτφ., μειωτ.) *αρβανίτης*, ως χαρακτηρισμός ανθρώπου πεισματάρη και ξεροκέφαλου. 3. (παρωχ.) ο Αλβανός.

αρβανίτικος -η / -ια -ο : 1. (μειωτ.) που έχει τα χαρακτηριστικά του αρβανίτη₂: πεισματάρης, ξεροκέφαλος: Έχει *αρβανίτικο πείσμα*. (έκφρ.) *αρβανίτικο κεφάλι**. 2. (παρωχ.) αλβανικός. || (ως ουσ.) τα *αρβανίτικα*, αλβανικής προέλευσης διάλεκτος. **αρβανίτικα** ΕΠΙΡΡ: *Μιλούν ~ για να μην τους καταλαβαίνουν*.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει τέλος στο Λεξικό Μπαμπινιώτη, το οποίο στην γ΄ έκδοσή του (2008) σημειώνει για τα **Αρβανίτικα** τα εξής: «Πρόκειται για μια αλβανικής προέλευσης διάλεκτο, η οποία βαθμιαία –μια και οι Αρβανίτες ήταν πάντοτε δίγλωσσοι, αν δεν ήταν μονόγλωσσοι (ομιλητές της Ελληνικής)- υποχώρησε μπροστά στο γόητρο και στην επικοινωνιακή δύναμη της επίσημης γλώσσας (της Ελληνικής). Σήμερα είναι πολύ λίγοι οι ομιλητές των Αρβανιτικών, μερικά μεγάλης ηλικίας άτομα, τελευταία απομεινάρια μιας διαλέκτου που μιλήθηκε πολύ περιορισμένα, σκόρπια και άτακτα επί πέντε και πλέον αιώνες, έχοντας διασωθεί για μακρό διάστημα χρόνου μέσα από την προφορική παράδοση». Για λόγους οικονομίας χώρου δεν θα προχωρήσω στο σχολιασμό του παραθέματος. Υπογραμμίζω μόνο δυο σημεία αφήνοντάς τα στην κρίση του αναγνώστη.

¹² Για την «αλβανική ελληνοφωνία» βλ. και Παναγιωτόπουλος, 2009: 151-61. Είναι ενδιαφέρον επίσης να αναφέρουμε ότι, σε επιστολή του προς τον Αργυροκαστρίτη έμπορο και λόγιο Α. Βασιλείου, γραμμένη τον Οκτώβριο 1809, ο Α. Κοραΐς, με αφορμή την προετοιμασία για έκδοση των *Γεωγραφικών* του Στράβωνα, ρωτάει για την τρέχουσα γλωσσική κατάσταση στην Ήπειρο, αν δηλαδή μοιάζει με εκείνη της αρχαίας μακεδονο-ηπειρωτικής δίγλωσσίας, όπου «Ένιοι δε και δίγλωττοι είσι» και η μακεδονική (δηλ. ελληνική ή ελληνική διάλεκτος) ήταν η γλώσσα των καλών καγαθών, της μορφωμένης άρχουσας τάξης, ενώ η ηπειρωτική ήταν η γλώσσα του όχλου. Για την τελευταία προσθέτει μάλιστα ότι «ενδέχεται να ήναι μήτηρ της νυν Αλβανικής.» (Κοραΐς, 1966: 546).

Αλή πασά Τεπελενλή. Όπως σημειώνει ο M. Leake, ο Σεχρέτης υπήρξε αγράμματος (Σάθας, 1870: 125) και επομένως οι ελληνικοί στίχοι του μπορούν να θεωρηθούν ως μια αυθεντική μαρτυρία του ελληνικού ιδιώματος των περιχώρων της γενέτειράς του, Δελβίνου, και της ευρύτερης περιοχής. Η προσεκτική εξέταση της ελληνικής του Σεχρέτη δείχνει ότι μοιάζει σε πολλά σημεία με τα ελληνικά που μιλάει σήμερα η εθνική ελληνική μειονότητα στην Αλβανία, τα οποία, όπως αναμενόταν, είναι επηρεασμένα σε μεγάλο βαθμό από την αλβανική¹³. Μέχρι στιγμής δεν διαθέτουμε μια ολοκληρωμένη μελέτη της ντοπιολαλιάς του Σεχρέτη και γι αυτό θα περιοριστούμε σε ένα μικρό αριθμό παραδειγμάτων όπου φαίνεται η επίδραση αυτή. Το επιρρηματικό σύνταγμα *σήμερα για σήμερα*, που βρίσκουμε στην *Αληπασιάδα* (Σάθας, ό.π. 132), και το οποίο δεν απαντά σε άλλα σημεία της ελληνόφωνης επικράτειας, είναι κατά πάσα πιθανότητα μια *moi à moi* μετάφραση του αντίστοιχου αλβανικού *sot për sot* ‘για την ώρα, προς το παρόν’. Το σύνταγμα αυτό, καθώς και άλλα παρόμοια (*τόρα για τόρα* < αλβ. *tani për tani* ‘προς το παρόν’, *μέσα για μέσα* < αλβ. *brënda për brënda* ‘εκ των ενόντων’, κ.ά.) ακούγονται και σήμερα στο ελληνικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα. Μια άλλη χαρακτηριστική φράση είναι η *Να σου πάρω το κακό!* (Σάθας, ό.π. 257), που έχει αποτρεπτικό-εξορκιστικό περιεχόμενο και είναι ταυτόσημη σε σημασία και χρήση με την αλβανική *Të marrë të keqen!*, απ’ όπου και προέρχεται. Και η φρ. *τα χέρια μου θα πλύνω* (Σάθας, ό.π. 141) βρίσκει το αντίστοιχό της στο αλβ. *duart do t’i laj*, που σημαίνει ‘θα απαλλαχθώ από κάτι, θα το χάσω’.

β. -αλβανόφωνες περιοχές μέσα σε ελληνόφωνο περίγυρο, με γλώσσα κύρους την ελληνική. Τέτοια περίπτωση αποτελούν τα τσάμικα της προπολεμικής Ηπείρου, που κατέχουν μια ενδιάμεση θέση ανάμεσα στα αλβανικά και τα αρβανίτικα, αλλά δεν πρέπει να ταυτίζονται με τα τελευταία, επειδή δεν έχασαν ποτέ την επαφή τους με τον κορμό της αλβανικής¹⁴.

γ. -αρβανιτόφωνες περιοχές με γλώσσα κύρους την ελληνική. Ενώ *Η Αληπασιάς* μάς παρέχει μια εικόνα της γλώσσας περιοχών όπου η αλβανική και η ελληνική διεισδύουν η μία στα όρια της άλλης χωρίς να χάνουν την επαφή με τον υπόλοιπο κορμό τους, θα μεταφερθούμε τώρα στα αρβανίτικα ιδιώματα της Ελλάδας, όπου η αλβανική, για την ακρίβεια τα αρβανίτικα, απαντά υπό μορφή θυλάκων ευρισκόμενων εντός ελληνόγλωσσων περιοχών. Με τον τρόπο αυτό φτάνουμε στις δυο κύριες πηγές απ’ όπου τα στοιχεία της αλβανικής εισχώρησαν –στο βαθμό που ήταν εφικτό– στο σώμα της ελληνικής. Οι διαφορές των πηγών αυτών αντικατοπτρίζονται και στις ιδιαιτερότητες του υλικού με το οποίο η καθεμία τροφοδότησε την ελληνική.

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι και στα ελληνικά ιδιώματα που βρίσκονται στις παρυφές της Ηπείρου ή πέραν των ορίων της ο αριθμός λέξεων αλβανικής-αρβανίτικης αρχής δεν είναι αμελητέος, πράγμα που επιβεβαιώνουν τα παραδείγματα από το μεγαρικό ιδίωμα (Σύρκου, 2006)¹⁵ κι από τις συνθηματικές γλώσσες των χτιστών της Πελοποννήσου, γνωστές ως *κρεκόνικα* και *μπαραμπάτικα* (Κωνσταντινόπουλος, 1983)¹⁶.

¹³ Δεν θα σταθούμε αναλυτικά στο ζήτημα αυτό, επειδή το έχουμε θίξει σε άλλη μας εργασία (Qirjazi, 2004: 303-325).

¹⁴ Από τη σχετική βιβλιογραφία προτείνουμε τις εργασίες των Q. Haxhihasani και F. Muça στη σειρά μελετών *Dialektologjia Shqiptare*, όπως και διάφορες εκδόσεις του F. Rrapaj κ.ά. Ενδιαφέρον υλικό βρίσκει κανείς και στο βιβλίο *Γραμματική αρβανίτικης γλώσσας* του Φ. Παπαθανασίου (Ποταμιά, 2011). Γραπτές μαρτυρίες της ελληνόφωνιας και διγλωσσίας των Τσάμηδων βρίσκουμε στα έγγραφα από τα Αρχεία του Αλή Πασά Τεπελενλή, που εκδόθηκαν πρόσφατα από το ΕΙΕ.

¹⁵ Από το βιβλίο αυτό αναφέρουμε τα εξής παραδείγματα: *αγιέ τα μου* ‘εκφράζει 1. αισιοδοξία 2. σκωπτική διάθεση 3. οίκτο 4. χαρά’ [= α γιέτα μου < a jeta (ime)], *βλάμης (ο)* 1. ο φίλος 2. ο εραστής’ [<vllam], *κιούρα (η)* ‘η μύξα’ [<qurra], *κομπόρα (η)* ‘1. μεγάλο κουδούνι 2. κουδούνι σε σχήμα καπάνας με ξύλινη λαβή’ [<këmbora], *κοροβέσης (ο)* ‘αυτός που του έχουν κόψει τα αφτιά’ [<korovesh], *κουρίζι (το)* 1. η κορυφή του τοίχου που στο τελειώμά του

δ. -καθαρά ελληνόφωνες περιοχές χωρίς άμεση επαφή με την αλβανική ή τα αρβανίτικα (νησιά νότιου Αιγαίου και ανατολικά νεοελληνικά ιδιώματα).

Είναι σαφές ότι ορισμένα στοιχεία από τα αρβανίτικα που εντοπίζονται στη δ' ομάδα οφείλονται μάλλον στις δια-ιδιωματικές σχέσεις και επαφές παρά σε άμεση επαφή με αλβανόφωνους ή Αρβανίτες.

Από τις υπόλοιπες ομάδες, η α' και η β' παρουσιάζουν / παρουσίαζαν αντεστραμμένες παραμέτρους σε ό,τι αφορά τη γλώσσα κύρους και τον γλωσσικό περίγυρο, ενώ η γ' αποτελεί μια κλασική περίπτωση γλωσσικής κοινότητας γεωγραφικά και ιστορικά αποκομμένης από τον φυσικό της κορμό¹⁷.

Με γνώμονα τα όσα διατυπώθηκαν παραπάνω, στο ερώτημα «τι είδους στοιχεία δανείστηκε η ελληνική από την αλβανική-αρβανίτικη κι από ποια σημασιολογικά πεδία άντλησε υλικό», η απάντηση δεν μπορεί να είναι ομοιόμορφη και μονολεκτική. Όπως έχει γράψει ο ελληνομαθής αλβανός γλωσσολόγος A. Xhuvani,

«Οι Αλβανοί δεν δημιούργησαν ποτέ στην ιστορία τους ένα ενιαίο κράτος, άρα δεν άσκησαν ποτέ εξουσία στους γύρω λαούς, η οποία θα συνεπαγόταν και τη διάδοση της αλβανικής· έπειτα, από πολιτιστικής πλευράς, οι Αλβανοί δεν ανέπτυξαν στην ιστορική τους διαδρομή έναν

είναι στρογγυλεμένος 2. η σπονδυλική στήλη' [<kuriziti], βλ. και *κουρίζα* 'ραχοκοκαλιά γιδοπροβάτων' στην Ήπειρο· η λ. δεν έχει καταχωριστεί σε ιδιωματικά λεξικά, *κόχα (η)* '1. η κατάλληλη εποχή για την καλλιέργεια του χωραφιού 2. (μτφ.) η διάθεση, η προθυμία' [<koha], *κρεσέλια* (και *κρισίλια*) η 'η αγριάδα, το γαϊδουρόχορτο' [<krisël], *λαγκουμία (η)* 'η λαίμαργία' [<lakmia], *λαμπότι (το)* 'βρώσιμο χόρτο' [<labot], *λιαργκόι (το)* 'ο ταπεινός, ο ευτελής' [<largoi], *λιουγκούσι (το)* '1. σιδερένιο εργαλείο που χρησιμοποιείται για την εκσκαφή ξύλου 2. (μτφ.) φράση που χαρακτηρίζει τον ανόητο ή άμυαλο' [<lugës], *λιούφτι (το)* '1. εξευτελισμός, διασυρμός 2. επίθεση' [<luftë], *λιοφάτα (η)* 'ή άγρια χαρουπιά' [<lofatë], *μονοφρίμα (το)* 'μονορούφι' [<μονο- + frymë], *μούλοζα (η)* και *μούλουζα* 'τμήμα του πεπτικού σωλήνα' [<mullëza], *μούσκια (η)* '1. το θηλυκό μουλάρι 2. (μτφ.) η γυναίκα' [<mushka], *μπότσικα (η)* 'το αγριοκρέμμυδο' [<bocka], *ντελίτι (το)* 'αρωματικό δέντρο από το ξύλο του οποίου κατασκευάζαν κανατάκια' [<dëllinjë], *ντράδα (η)* 'μικρά κομμάτια τυριού στο οποίο μετατρέπεται το γάλα όταν κόβει' [<dra-të], *ντρόμισες (οι)* 'είδος ζυμαρικού παρασκευαζόμενο από αλεύρι, λάδι και νερό' [<dromca], *ονταμπίρ ονταμπίρ* 'τάλε κουάλε, ό,τι είναι ο ένας είναι και ο άλλος' [<at' e bir 'πατέρας και γιος'], *ούστρα (η)* 'τα χλωρά στάχυα...' [<ushtër, -a], *πόρδωση (η)* και *πόρδωσι (το)* 'το παχύ έντερο' [<porðhësi], *πούσι (το)* '1. η καταχνιά 2. τα ξερά βελονοειδή φύλλα του πεύκου' [<pushi], *ρόδιζα (η)* 'ακανθώδες στρογγυλό χόρτο' [<rodhe - za], *ρουσιεφίκι* (επίρ.) 'ανοικοκύρευτα, ακατάστατα, ανακατεμένα' [<rrush e fiq 'σταφύλια και σύκα'], *σκούμα (το)* 'ο αφρός της σαπουνάδας και ο κομός του λαδιού' [<shkuma], *στάλλη (η)* 'το πηγμένο γάλα' [<shtalrë], *σταμπουλάρης (ο)* 'ο ξύλινος στύλος που τοποθετούνταν στη μέση του αλωνιού' [<strumbullari (i lëmit)], *τρίκούγκουλο (το)* 'ασθένεια κατά την οποία εμφανίζονται στο σώμα μικρές φουσκάλες' [<tri 'τρία' + kungull 'κολοκύθι'], *φρίμα (το)* 'η αναπνοή' [<fryma], κτλ.

¹⁶ **Κρεκόνικα** : *βερδίλης*, ο 'γέρος, ηλικιωμένος' και τ. *ζβερδίλης* [<i (z)verdhu], *βερδίλω*, η 'γριά', *γκλιουμιστρό*, το 'γάλα' [<klumështor], *γκούρα*, η 'πέτρα' [<gur], *λιάγκιρα*, τα 'λάχανα' [<lakra], *λιόκι*, το 'πέος' [<loqe], *μπάλτα*, η 'λάσπη' [<baltë], *μπλάθρες*, οι 'κουκιά' [<bathë], *μπότα*, η 'χώμα' [<botë], *μπούλιζα*, η (και *πούλιζα*) 'κότα' [<pulëza], *ντέρζα*, η 'πόρτα' [<derëza], *ντρούμιζες*, οι 'τριφτιάδες' [<dromca], *ούγιε*, το 'νερό' [<ujë], *πίγκες*, οι 'αρβανίτικα τσαρούχια' [<oringa], *πρεπόσι*, το 'γυναικείο αιδόιο' [<preposhi], *πρίφτης*, ο 'παπάς' [<prifti], *ρογκαλάω* 'πίνω' [<gëkëllej], *σιουραυλάω* 'ουρώ' [<shurroj], *τέριζα* και *ντέριζα*, η 'πόρτα' [<derëza]. **Μπαρραμπάτικα**: *βόγγιλο*, το 'μικρό παιδί' [<i vogël-o], *μαπαθεκούκια* ή *μπάθες* 'κουκκιά' [< bathëkuqe ή bathë], *μπούκουρε* 'όμορφος, -η, -ο' [<i bukur], *νούσε*, η 'νύφη' [<nuse], κ.ά.

¹⁷ Ωστόσο, ανάλογα με διάφορες παραμέτρους (βαθμός διγλωσσίας, δημογραφικά δεδομένα, ιδιαιτερότητες επιμέρους αρβανίτικων ιδιωμάτων, κτλ.) μπορούν να γίνουν περαιτέρω υποδιαίρεσεις. (Λ.χ. τα Μεγαρο-Κουμιάτικα παρουσιάζουν περιορισμένο βαθμό επιδράσεων, αλλά μεγαλύτερο σε σχέση με άλλες ελληνόφωνες περιοχές).

ανώτερο πολιτισμό από εκείνο των γειτόνων τους, και γι αυτό το λόγο τα στοιχεία της αλβανικής σε εκείνους είναι περιορισμένα.» (Xhuvani, 1990: 369).

Ωστόσο, καθώς το γενικότερο πολιτισμικό υπόβαθρο των δυο εθνοτικών ομάδων, υλικό και πνευματικό, δεν διέφερε ουσιαστικά, οι νεοελληνικές διάλεκτοι και τα ιδιώματα, μαζί με μια σειρά γραμματικών λέξεων και στοιχείων του ποιμενικού κυρίως λεξιλογίου¹⁸ θα δανειστούνε λέξεις και φράσεις που αποτελούν τρόπον τινά το γλωσσικό «πορτρέτο» του Αλβανού-Αρβανίτη.

Σκληρός και κακοτράχαλος, που κι όταν χορεύει δεν αποχωρίζεται τα όπλα του (πολύ χαρακτηριστικός ο πίνακας «Αλβανοί χορεύοντες» του έλληνα λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου, βλ. εικονογραφικό παράρτημα), που συνηθίζει να επιβάλλεται με τη βία και ως εκ τούτου η γλώσσα του είναι γεμάτη απειλές και βρισιές. Από την άλλη, ο ηθικός του κόσμος είναι σημαδεμένος από έννοιες όπως η *μπέσα* και το αντίθετό της, η *μπαμπεσιά*. Είναι άνθρωπος της *μπέσας* και γι αυτό προτιμάνε να τον κάνουν *βλάμη* και να την κάνουν *μότριμα*¹⁹ κτλ. Οι ελληνικές φράσεις *αρβανίτικο κεφάλι*, *αρβανίτικο γινάτι* κτλ. συνυπάρχουν με δάνειες φρ. όπως *με το άστε ντούε, με το παϊρι, ντομοσντό / ντομουζντό* κτλ., που αποδίδουν την ισχυρογνωμοσύνη του Αλβανού-Αρβανίτη. Όλες αυτές οι «αρετές» του αποτυπώνονται με πληρότητα και λεπτομέρειες στα λήμματα *Αρβανίτης* και *Αρναούτης* του ΙΑΝΕ της Ακαδημίας Αθηνών²⁰. Σε μια όχι και τόσο εξερευνημένη περιοχή σε ό,τι αφορά τα ίχνη της αλβανικής, τη Θεσσαλία και Μακεδονία, επιχωριάζει η λ. *τενκόρδε* ‘θάνατος’ (<αλβ. të ngordhë ‘να/ας ψοφήσει/πεθάνει’), που ανήκει στο ίδιο πεδίο (Ταρνανάς, Γεωργίου 1962). Έτσι και η λ. *παγκόι, παγκούι και παγκουί* ‘πληρώνω ντούκου, τοις μετρητοίς’ (<αλβ. pagoj), χαρακτηριστικό της αλβανικής φιλοτιμίας (Παπακίτσος, 2006, Κουσαθάνας 1996). Οι λ. *κουρβελέσι* ‘θόρυβος, σαματάς’ (Μάτσιας, 2007) και *κουρβελιό, κουρβαλιό* ‘ταραχή, αναστάτωση’ (Παπακωνσταντίνου, 1995) φαίνεται να σχετίζονται με την αλβανική περιοχή *Kurveleshi*, απ’ όπου ορμούσαν οι Λιάπηδες για να πλιατσικολογήσουν. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν μάλλον και η λ. *βλιώρα* (Μάτσιας, 2007) ‘άφθονο’ (<Vlora), που στα Γιάννενα του 1910-11 είχε λάβει πολιτική σημασία (Μπόγκας, 1964)²¹. Λέξη ή φράση του αυτού πεδίου είναι και το *μάλε βράσε* (*μαλεβράσι, μαλιοβράσι*) ‘θόρυβος, καβγάς, μέγα κακό’, ευρείας διάδοσης και ασαφούς μέχρι πρόσφατα ετυμολογίας (τη συνέδεαν με τις λ. *μαλλί* και *βράσε*, Μπαμπινιώτης 2009), που όμως ετυμολογείται πειστικά μέσω της αλβανικής-αρβανίτικης (<αρβ. *e malle vrasje* <αλβ. *vrasje e madhe* ‘μέγας φόνος, μέγα κακό’, και κατ’ επέκταση ‘μεγάλη αναστάτωση, ταραχή’)²².

Το στερεότυπο του ισχυρογνώμονα και χοντροκέφαλου Αλβανού-Αρβανίτη αποτυπώνεται και στις δευτερεύουσες ή μεταφορικές χρήσεις λέξεων όπως *γκέ(γ)κας* και *λιάπης* κ.ά. Σύμφωνα με το ΙΑΝΕ, η λ. *Γκέγκας* ‘κάτοικος της Β. Αλβανίας’ χρησιμοποιείται κυρίως για τον άξεστο, τον αμετανόητο, τον άγριο και εκδικητή, αλλά και για τον βλάκα. Χρησιμοποιείται επίσης για

¹⁸ Βλ. λ.χ. το μόριο *ντοτ* (<αλβ. dot), με τους τ. *ντότι, ντότις* κ.ά., και τη λ. *κουρίζα* ‘ραχοκοκαλιά γιδοπροβάτων’ (<αλβ. kurriz ‘ράχη’).

¹⁹ Η λ. χρησιμοποιείται στην Ήπειρο και είναι το αντίστοιχο του *βλάμης* για γυναίκες (<αλβ. motër ‘αδερφή’).

²⁰ Αρβανίτης ο. 1. Ο κάτοικος της Αλβανίας, Αλβανός. Η λ. συνήθως μεταφορικός επί του θορυβοποιού, του οξυθύμου, του πείσμονος, του βλακός (πβ. *κουταρβανίτης*), του βίαιου τυραννικού, αδίκου και δολίου, ή του εκ πυρός υπερθέρμου (ΙΑΝΕ 3/1 27). Αρναούτης ο. 1. Αλβανός συνήθως μετά σημ. σκωπτικής προς δήλωσιν ανθρώπου αδιακρίτου, κακού ή δύσνου ή αγροίκου και σκαιού τους τρόπους. 2. Τουρκαλβανός στρατιώτης. 3. Ο μη ομιλών καλώς, αλλ’ εκφέρων τας λέξεις μεταβεβλημένας ώστε να μη εννοήται (ΙΑΝΕ 3/1 98).

²¹ Σύμφωνα με τον Μπόγκα, στα Γιάννενα, στις εκλογές του 1909-1910 η λ. *βλιώρα* σήμαινε ‘απλός λαός’, άρα πλειοψηφία.

²² Πρόταση του καθηγητή Χρ. Τζιτζιλί (σύμφωνα με Παπαναστασίου, 2008: 214).

τον έμπιστο, τον ψηλόσωμο, τον ακάθαρτο, τον μπαμπούλα κ.ά. *Γκέκας* ονομάζεται κι ένα είδος κυνηγετικών σκυλιών. Στα ιδιώματα της Ηπείρου *γκέγκας* λεγόταν και το άτομο που ετοίμαζε και πουλούσε γλειφιτζούρια. Δίπλα στα παραπάνω βρίσκουμε και κάποια χαρακτηριστικά κύρια ονόματα όπως *Γκιουλέκας* ‘ανυπότακτος, αδάμαστος’ (< Gjoleka)²³. Το όνομα *Βεληγέκας* (<Veligega) απαντά σε χρήση επιθέτου στα μέρη της Ηπείρου και σημαίνει ‘χοντροκέφαλος’ (Παπακωνσταντίνου, 1995).

Παρ’ όλα αυτά, οφείλουμε να πούμε ότι στην ελληνική λαϊκή παράδοση και σε ορισμένα ιδιώματα οι προαναφερμένες λέξεις ή και άλλες παρόμοιες απαντάνε και με ουδέτερες ή θετικές σημασιολογικές αποχρώσεις: *μπούρας* (<αλβ. bujtë) έχει σε πολλά ιδιώματα τη σημ. ‘γενναίος, ανδρείος’. Η λ. *σκιπετάρι*, που απαντά στη Ρούμελη (Καλαντζάκος, 1995) έχει τη σημ. ‘όμορφος άντρας’ (<αλβ. shqiptar ‘Αλβανός’). Στο Λιβαδερό (Μόκρο) Κοζάνης, ένα από τα τραγούδια που αφιερώνεται στη νύφη είναι το εξής: *-Κόρην αρβανιτοπούλα // κι αρβανιτοθυγατέρα, //πού τα βρήκες τόσα κάλλη// κι άλλην τόση ουμουρφάδα;*(Νίκου-Γιωλιτζόγλου, 1999: 202).

Μια δεύτερη παρατήρηση, πραγματολογικής αυτή τη φορά φύσεως, είναι ότι, κατά τη γνώμη μας, θα πρέπει να υπήρξε ένα είδος *mock αρβανίτικων* (ο όρος σύμφωνα με το *mock Spanish*²⁴), τα οποία ήταν γνωστά στους Έλληνες, που τα χρησιμοποιούσαν για να χαρακτηρίσουν γλωσσικά τον Αλβανό-Αρβανίτη. Δείγματα *mock αρβανίτικων* βρίσκουμε στο έργο «Βαβυλωνία» του Δ. Βυζαντίου και κυρίως στο θέατρο σκιών του Καραγκιόζη. Αν λάβουμε υπόψη το ρόλο και την απήχηση του λαϊκού θεάτρου, καταλαβαίνουμε πόσο ενισχύθηκε και διαδόθηκε μέσω αυτού η επικρατούσα περί (Τουρκ)Αλβανών εικόνα. Ο Βεληγέκας, λ.χ.,

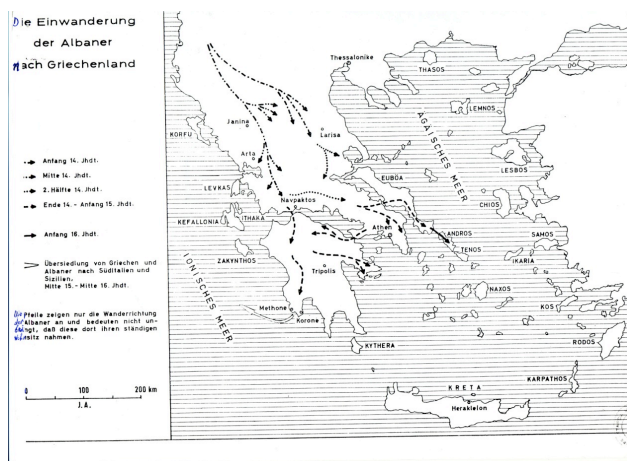
«Αντιπροσωπεύει την εκτελεστική εξουσία της δημόσιας τάξης, είναι τουρκαλβανός στην καταγωγή, κουτός, απολίτιστος, λιγόλογος και *μιλά άσχημα τα ελληνικά με ανάμικτες αρβανίτικες και τούρκικες εκφράσεις.*» (www.karagiozismuseum.gr/figures/index)²⁵.

Ας ξαναπιάσουμε όμως το νήμα της γεωγραφικής κατανομής των αλβανικών-αρβανίτικων στοιχείων. Η εικόνα που σχηματίζουμε ανταποκρίνεται λίγο-πολύ στα ιστορικά δεδομένα. Γλωσσικό υλικό αλβανικής-αρβανίτικης προέλευσης είναι ανιχνεύσιμο στις περιοχές απ’ όπου πέρασαν και εγκαταστάθηκαν Αρβανίτες κι Αλβανοί.

²³ Η έκφραση *κάνει το Γκιουλέκα* χρησιμοποιείται για τους ψευτοπαλληκαράδες.

²⁴ «Mock Spanish itself is a system of four major strategies for the ‘incorporation’ of Spanish-language materials into English. These strategies yield expressions that belong to a pragmatic zone bounded on one end by the merely jocular, and on the other by the obscene insult» (Hill, 1995).

²⁵ Βλ. και τη σημασία 3 της λ. *Αρναούτης* στην υποσημ. 20.

Τ. Γιοχάλας. Κάθοδος και μετακινήσεις αλβανόφωνων πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο.

Ο χάρτης Γιοχάλα (Jochalas, 1971) μας δίνει μια αδρή εικόνα της εγκατάστασης αλβανοφώνων στον ελλαδικό χώρο κατά το μεσαίωνα (πρώτη μαρτυρία για αρχές 14^{ου} αι.), αλλά η εικόνα αυτή είναι πιο σύνθετη, γιατί έχουμε κι άλλες μετακινήσεις αλβανόφωνων πληθυσμών στη Μακεδονία και τη Θράκη, κατά τα χρόνια μάλλον της τουρκοκρατίας. Λ.χ. υπάρχουν αλβανόφωνα χωριά της Δυτικής Θράκης, για τους κατοίκους των οποίων γνωρίζουμε ότι κατάγονται από τα μέρη της ΝΑ Αλβανίας και εγκαταστάθηκαν στη Θράκη κατά τον 17^ο αιώνα (Δαλάτσης, 2012). Επίσης, το υλικό που διαθέτουμε από διάφορες πηγές δείχνει ότι και τα ελληνικά ιδιώματα των Επτανήσων έχουν ενσωματώσει στοιχεία της αλβανικής και αυτό εξηγείται με τις επαφές που είχαν με τις απέναντι ακτές της Ηπείρου²⁶.

Δεν χωράει αμφιβολία ότι η ευκρίνεια της εικόνας της γεωγραφικής κατανομής των υπό εξέταση στοιχείων θα ήταν μεγαλύτερη εάν διαθέταμε περισσότερο πρωτογενές υλικό. Τα κενά που υπάρχουν σε ό,τι αφορά την καταγραφή και μελέτη του συνόλου των νεοελληνικών ιδιωμάτων ισχύουν και στην περίπτωση της διερεύνησης των στοιχείων της αλβανικής-αρβανίτικης. Όμως, κι όταν υπάρχει υλικό, πολλές φορές τίθενται ζητήματα που άπτονται της πληρότητας και της ποιότητας καταγραφής του.

Είμαστε λοιπόν υποχρεωμένοι να διατυπώσουμε κάποια ενδεικτικά συμπεράσματα, τα οποία –ας το τονίσουμε και με την ευκαιρία αυτή– θα ήταν ασφαλέστερα αν υπήρχε δυνατότητα ηλεκτρονικής πρόσβασης στο Αρχείο του ΙΑΝΕ, το οποίο εξακολουθεί να παραμένει το πιο πλούσιο και πιο αξιόπιστο.

Από την άλλη, είναι ανάγκη επίσης να επανεξεταστεί και το γνωστό μέχρι σήμερα υλικό. Με βάση κυρίως τους εκδοθέντες τόμους του ΙΑΝΕ, θα επιχειρήσουμε να κατατάξουμε το υλικό αυτό σε ορισμένες υποομάδες και να αναδείξουμε τη σχετική προβληματική τους:

α) στοιχεία βέβαιης αλβανικής-αρβανίτικης προέλευσης. Η λ. *αμπάριζα*. λ.χ., ‘είδος παιχνιδιού’ (ΙΑΝΕ 1 534) θεωρήθηκε σωστά αρβανίτικο στοιχείο διότι, εκτός της υποκορ. κατάλ. –ζα, η γεωγραφική της κατανομή δείχνει ότι απαντά σε περιοχές με εστίες αρβανιτοφωνίας.

²⁶ Σε κερκυραϊκά νοταριακά έγγραφα των ετών 1500-1503 βρίσκουμε τα επώνυμα *Αλβανίτης, Γκίνης, Μάξης, Σπάτας* (Τοξότης, 2007), ενώ από συμφωνητικό της 23.12.1741, που συνάπτεται στην Κέρκυρα, πληροφορούμαστε ότι «ο μισέρ Αντρούτζος Αγιότης ... συνενφώνισεν με τον παρόντα κύριον Κούκναβον από τα χωριά του Δελβίνου... υπόσχετε ο άνωθεν Κούκναβος να δουλέμι διά πηστικός εις το κοπάδι του άνωθεν Αγιότη» (Βερβιτζιώτης, 2009: 1).

β) στοιχεία αλβανικής-αρβανίτικης προέλευσης, που μέχρι σήμερα θεωρούνταν ότι ανήκουν στην ελληνική. Η λ. *βάιζα* (*βάζα*) ‘1. μικρά υπηρέτρια’ 2. μικρά κόρη’, που απαντά στην Πελοπόννησο (ΙΑΝΕ 3 424) σχετίζεται άμεσα με την αλβ. λ. *vajza* ‘το κορίτσι’ και δεν σχηματίστηκε από την ελλ. λ. *βία* + υποκορ.κατάλ. *-iza* της αλβανικής.

Στην ομάδα αυτή συμπεριλαμβάνουμε και όσα δάνεια έφτασαν στην ελληνική με τη μεσολάβηση της αλβανικής. Για παράδειγμα, η λ. *γκιόσα* ‘1. είδος γίδας 2. κακόφημη γυναίκα’ είναι πιθανότερο να ανάγεται στην αλβ. *gjosë* < σλ. *kozje* (*meso*) (Meyer, 1891) παρά στην αρομ. *ghes(ũ)* ‘μαύρη γίδα με καστανές ρίγες’, όπως σημειώνουν τα λεξικά του ΙΝΣ και του Μπαμπινιώτη. Πάντως το ΙΑΝΕ και ο Ανδριώτης (Ανδριώτης, 1983) υιοθετούν την αλβανική ετυμολογία της λέξης.

γ) στοιχεία ελληνικής προέλευσης, που έχουν ετυμολογηθεί λανθασμένα ως προερχόμενα από την αλβανική. Το ΙΑΝΕ (5/2 231) ανάγει τη λ. *γρούζα* ‘το φυτό κόνυζα η βαρύσομος’ στην αλβ. *grúzë*, αλλά έχει υποστηριχθεί πειστικά ότι η σχέση είναι αντίστροφη. Οι λέξεις *γρούζο*, *γρούζα* (Ηπειρος), *κρούζα* (Κέρκυρα) και *kliza*, *kriza*, *klisa* (Κάτω Ιταλία) σχετίζονται με την αρχ.ελλ. λ. *κνύζα*. (Tzitzilis, 1997: 204).

δ) στοιχεία χαρακτηρισμένα ως αγνώστου ετυμολογίας, τα οποία ετυμολογούνται επαρκώς από την αλβανική. Η λ. *βάργα* (τ. *βάρκα*) ‘ορμαθός σύκων ξηρών’ (ΙΑΝΕ 3 455), που απαντά στην Κορινθία και το ΙΑΝΕ τη χαρακτηρίζει ως αγνώστου ετύμου, σχετίζεται σίγουρα με τη λ. *varg* ‘ορμαθός’ της αλβανικής. Η λ. *γκρενιάς* ‘ποικιλία σίτου του ημέρου’, αγνώστου ετυμολογίας (ΙΑΝΕ 5/1 265), διαδεδομένη σε περιοχές όπου η αρβανίτικη ήταν παρούσα (Εύβοια, Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησος, Ζάκυνθος κλπ.) σχετίζεται μάλλον με την αλβ. λ. *i grýnjë* / *i grínjë* ‘από σιτάρι’ < *grurë* / *grunë* ‘σιτάρι’, πβ. *bukë e grunjë* ‘ψωμί από σιτάρι’, αλλά και *Ο γκρινιάς κάνει καλό ψωμί* (ΙΑΝΕ ό.π.).

Τα αλβανικά-αρβανίτικα στοιχεία είναι μέρος του προφορικού, λαϊκού και ιδιωματικού – γεωγραφικού και κοινωνικού- λόγου, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις τα βρίσκουμε να παρεμβάλλονται και σε γραπτά, λογοτεχνικά κυρίως, κείμενα, προσδίδοντάς τους μια ιδιαίτερη χωροχρονική πινελιά. Από τη νέα ελληνική λογοτεχνία είναι γνωστό το διήγημα «Η εικόνα» του ηπειρώτη λογοτέχνη Κ. Κρυστάλλη (Κρυστάλλη, Β΄ 55-56), όπου μια ομάδα Αλβανών (από τη γλώσσα φαίνεται να είναι Λιάπηδες) ακούνε για τα κατορθώματα του Σκεντέρμπεη και νιώθουν υπερήφανοι γι αυτόν²⁷:

-Αίντε, μωρέ Σκεντερμπέο, αίντε μωρ’ ινγκιούαρ μπρετ ισκηπετάρβε! [Ajde, more Skenderbeo, ajde mor’ i ngjuar mbret i shqipëtarve!] (Αίντε ωρέ Σκεντέρμπεη, αίντε ωρέ ζακουσμένε αρβανιτοβασιλιά!) ...

-Γέμε βλέζερ, μωρέ πλιάκ, λέτε γέμε νγκα ντου μπες’ – ε λέτε θόνε τσε ντούαν γκόλιτε βρομέψουρα τα χασμεβέ. [Jemë vllëzër, more plak, le të jemë nga du bes – e le të thonë çë duan golitë vromepsura të hasmëne]. (Είμεστε αδέρφια, ωρέ γέρτο, ας είμεστε από δυο πίστες, -κι ας λεν ό,τι θέλουν τα μαγαρισμένα τα στόματα των οχτρών μας).

Άλλο ενδιαφέρον παράδειγμα πετυχημένης παρεμβολής των αρβανίτικων σε ένα ελληνικό κείμενο είναι το σατιρικό ποίημα «Γαρουφιάς», έργο που γράφτηκε το 1924 από τον Ν. Γ. Λίσβα (Λίσβας, 2000). Δυο αρβανιτοχώρια μαλώνουν «για τα μάτια» της ομορφότερης

²⁷ Δίπλα στο πρωτότυπο δίνουμε τη μεταγραφή στο σημερινό αλβανικό αλφάβητο.

γαϊδουρίτσας της Αίγινας, που έχει γίνει μήλον της έριδός τους. Σε σημεία κορύφωσης της έντασης και δράσης, παρεμβάλλονται τα αρβανίτικα:

*Και ρώτησε ο Πιτσιλός: «Μπέσα πο θομ ρε μπέσα;»²⁸
 Οι Αγκυστριώτες φώναζαν: «Μπέσα ρε γιο μπαμπέσα»²⁹.
 Μα δεν τους καλοάκουγαν, και φώναζαν «Ρι πέρδε».³⁰
 Κι άμα η βάρκα ζύγωσε τους είπαν «Μίρις έρδε»³¹
 «Τσι μπεν;»³² επειπ' ο Πιτσιλός και την φωνήν απήρεν,
 Οι Αγκυστριώτες σκέφθηκαν και απήνησαν: «Για μίρεν».³³
 «Τσι έρτε για πο θομ κετού;»³⁴ ρωτήσαν οι Αγκυστριώτες
 Και ξεκουμπώσαν στο λαιμό λιγάκι τις καπότες.
 Και απεκρίθ' ο Πιτσιλός «Έρμε κετού στ' Αγκύστρι,
 Ντο βομ πραπ ντι γαϊδούρε μας Γενίτικο καπίστρι!»³⁵
 «Α γιό νούκου μπεντέ ποτές»³⁶ απάντησε το Κόλλια
 «Το νούκου λογαριάσουμε α όπλα α πιστόλια».³⁷
 Κι επειπ' αφού σηκώθηκε από το μετερίζη
 «ΙΚ χάντε χούρντε λούβιαρε, τε χίτε μπιθ ρεϊζη»³⁸.
 Αυτό δ' απαμειβόμενος ο Πιτσιλός προσέφη
 Αφού το δοιάκι έστριψε: «Τσι θούα ρε κενέφη;
 Πο χάντε ικ ρε μπουνταλά, ιντσίκ το Φλόττα έρδε
 Και θα σε κάνω μουτ στο μουτ, πο σα ρετσίνι βέρδε!»³⁹*

Από ένα κοντινό νησί με την Αίγινα και το Αγκίστρι, την Ύδρα, έχουμε ένα άλλο λογοτέχνημα (Πουλάκης, 2003), για πράγματα

«ειπωμένα με κείνηνε τη γλώσσα ντους της εποχής, τη ντόμπρα, τη κοφή ντοπιολαλιά, τη μουσικάτη, μ' ένα σκαζμό αρβανίτικες εκφράσεις μαγειρεμένες μέσα ντης, έτσι για νοστιμιά του λόγου, καί νόμιζες οπού το στόμθι ντους έσταζε μέλι θυμαρίσιο και η αναμνοή ντους μοσχοβόλαγε κάτι σα φούλι υδραίικο. Και άσχημη δε βγήκε η συνταγή τούτηνης εδώ της

²⁸ *Μπέσα πο θομ ρε μπέσα* Μπέσα po thom ρε μπέσα; 'μπέσα, λέω, ρε μπέσα;'

²⁹ *Μπέσα ρε γιο μπαμπέσα*. Μπέσα ρε jo μπαμπέσα. 'μπέσα ρε όχι μπαμπεσιά'.

³⁰ *Ρι πέρδε*. Rri përdhe. 'Κάτσε χάμου'.

³¹ *Μίρις έρδε*. Miris erdhe. 'Καλώς όρισες'.

³² *Τσι μπεν;* Çi bën? 'τι κάνεις;'

³³ *Για μίρεν*. Ja mirë. 'να καλά'.

³⁴ *Τσι έρτε για πο θομ κετού;* Çi ertë ja po thom këtu? 'Γιατί, λέω, ήρθατ' εδώ;'

³⁵ *Έρμε κετού στ' Αγκύστρι, / Ντο βομ πραπ ντι γαϊδούρε μας Γενίτικο καπίστρι!* Ermë këtu st' Αγκύστρι, / do vom prap ndë γαϊdhure μας Γενίτικο καπίστρι! 'Ηρθαμ' εδώ στ' Αγκύστρι, / θα βάλουμε πάλι στη γαϊδούρα μας Γενίτικο καπίστρι!'

³⁶ *Α γιό νούκου μπεντέ ποτές*. Ajo nuku bënet ποτές. 'Αυτό δε γίνεται ποτέ'.

³⁷ *Το νούκου λογαριάσουμε α όπλα α πιστόλια*. Το nuku λογαριάσουμε α όπλα α πιστόλια. 'Δεν θα λογαριάσουμε μήτε όπλα μήτε πιστόλια'.

³⁸ *ΙΚ χάντε χούρντε λούβιαρε, τε χίτε μπιθ ρεϊζη*. Ik hade hurde λούβιαρε, të hitë bith reizi. 'Αι χάσου, λούβιαρε, που να σε παλουκώσουν'.

³⁹ *Τσι θούα ρε κενέφη; / Πο χάντε ικ ρε μπουνταλά, ιντσίκ το Φλόττα έρδε / Και θα σε κάνω μουτ στο μουτ, πο σα ρετσίνι βέρδε!* Çi thua ρε κενέφη; / Po hade ik ρε budalla, njëçik το Φλόττα erdhë / Και θα σε κάνω mut στο mut, posa recini verdhë! 'Τι λες ρε χαλέ; / Φύγε λοιπόν ρε μπουνταλά, σε λίγο έφτασ' ο Στόλος / Και θα σε κάνω σκατό στο σκατό, όπως το κίτρινο ρετσίνι!'

γλώσσας, κι ας ήτονε και μπάσταρδη, αλλά με το καιρό σιγά-σιγά αλίμονο, που έσβυσε για τα καλά, κι ούτε κανείς που τη θυμάται...».⁴⁰

Όπως θα δούμε, η «νοστιμιά του λόγου» επιτυγχάνεται και με το «αλατοπίπερο» των αρβανίτικων, λέξεων και φράσεων μιας αλλοτινής καθημερινής γλώσσας, που έχουν ενσωματωθεί πλέον στα ελληνικά του νησιού⁴¹.

Αναφέραμε ήδη ότι η «Βαβυλωνία» του Δ. Κ. Βυζαντίου (Μπίρης, 1948) αποτελεί ξεχωριστό δείγμα χρήσης των αρβανίτικων. Οι λέξεις *πο* (<pro ‘ναι, όμως, αλλά, κ.ά.’), *πρα* (<pra ‘λοιπόν, άρα’), *νούκου* (<nuku ‘δεν’), *πίθε μούτη* (<bithë ‘κώλος’ + mut ‘σκατό’), *πλιάτσ(ι)κα* (<plaçka ‘πλιάτσικα’), *πρεσέσι* (<përshesh ‘τριφταριά’), η λανθασμένη χρήση του οριστικού άρθρου *το* της ελληνικής δίπλα σε ουσιαστικά αρσενικού και θηλυκού γένους⁴², είναι ορισμένα από τα στοιχεία αυτά. Μια άλλη χαρακτηριστική λέξη είναι και η *ζτρου*, προβληματικής για την ώρα σημασίας και ετυμολογίας, την οποία εντοπίσαμε και σε νεοελληνικά ιδιώματα (Λιάπης, 1996, Ταρνανάς).

Το υλικό από ιδιώματα που γειτνιάζουν με περιοχές αρβανιτοφωνίας είναι πλούσιο σε αριθμό στοιχείων αλλά και σε διάφορα γλωσσικά φαινόμενα. Σε *σημασιολογικό επίπεδο* παρατηρείται η συμπληρωματική κατανομή των γηγενών και των δάνειων στοιχείων (βλ. *τσιούπρα* ‘κορίτσι’ και *κοπέλα* ‘υπηρέτρια’, *άνθια* ‘άνθη οπωροφόρων δέντρων’ και *λ’λούδια* ‘φυτά που ανθίζουν, λουλούδια’ Μπόγκας, 1964), ενώ πολλές φορές μεσολαβεί ο μηχανισμός της λαϊκής ετυμολογίας, για την αποκατάσταση της σημασιολογικής διαφάνειας (βλ. *δέντρος* ‘γαμπρός’, πβ. αλβ. dhëndër ‘id.’, *βλαστάρι* ‘αδερφός’, πβ. αλβ. v(ë)lla ‘αδερφός’, από τις συνθηματικές γλώσσες της Ηπείρου⁴³).

Στα ηπειρωτικά ιδιώματα, ιδίως σε εκείνα της νοτίου Αλβανίας, έχουμε πληθώρα μεταφραστικών δανείων, που δεν περιορίζονται σε μεμονωμένες λέξεις (*παίρομαι* ‘απασχολούμαι επαγγελματικά, καταπιάνομαι με κάτι’, βλ. *με τι παίρεσαι*; < me se merresh?) αλλά και σε φράσεις (*να σου πάρω το κακό!* ‘αν είναι να σου συμβεί κάτι κακό, ας μου συμβεί εμένα’ < të marrsha të keqen!) κτλ.

⁴⁰ Το διήγημα αρχίζει ως εξής: *Δυο γερόντοι κριεμπάρδηδες, νησιώτες Νυδρεώτες, άστε ντούε, Αρβανίτες, σύντροφοι και γκιέρηδες, με κάμποσους, πολλούς, στην πλάτη χρόνους, λάσκους, λεύτερους, ακόμα και αλόγιστους, ταλαίπωρους, αλμυρησμένους, θαλασσινούς...*

⁴¹ Βλ. λ.χ. τα πολλά προσηγορικά (κριεμπάρδηδες ‘ασπρομάλληδες’ [<kryebardhë], γκιέρηδες ‘συγγενείς’ [<gjiri], *κουμπουθέου* [<këmbëthyer ‘ο έχων σπασμένα πόδια’, ‘που να τσακίσει τα πόδια του!’], *χάνα μούνου* ‘φάγε μας το σκ.’ [<hana munë], κ.ά.), αλλά και την εκτεταμένη χρήση της υποκοριστικής κατάληξης -(ë)z- και λιγότερο της -th, που εμφανίζονται δίπλα σε ελληνικές βάσεις: *γιέτιζα* ‘ζωή μου, καρδούλα μου, μάτια μου’ [<jetëz], *ντούμπιζα* ‘μικρή τούμπα, κορυφούλα’ [<tumbëz < τούμπα], *Νύδριζα* [<Υδρα], *ψείρηζες* [<ψείρα], *κάτουζα* [<κάτου], *πάνουζα* [<πάνου], *λιγάκιζες* ακόμα λέξεις, *λιγάκιζα* [<λιγάκι], (ακόμα) *λίγοζα* [<λίγο], *τώραζα* [<τώρα], *καλέουζα* [<καλέ], *στόμθι* (το στόμθι ντους έσταζε μέλι θυμαρίσιο) [<stom < στόμα], *κακομοίρθη* [<κακομοίρης] κ.ά.

⁴² Το ίδιο λάθος παρατηρείται και στους αλβανούς μετανάστες κατά τα πρώτα στάδια εκμάθησης της ελληνικής.

⁴³ Στοιχεία της αρβανίτικης έχουν εισχωρήσει και στις αστικές κοινωνικές διαλέκτους (*νάκα* ‘δεν’ < naka, *γκέγκε* ‘κατάλαβες’ < gjegje κ.ά.). Στα *καλιαρντά*, για παράδειγμα, βρίσκουμε έναν αριθμό σύνθετων λέξεων όπως *ασεντούπουρος* (ο) ‘διευθυντής’ (<αρβ. άστε ντούε + πουρός ‘γέρος, ηλικιωμένος’), *θεομούκουρα* (επίρρ.) ‘άριστα’ (<θεο- ‘επιτατικό’ + μπούκουρα <αρβ. bukur ‘όμορφα’). Βλ. Πετρόπουλου, 1993.

Μνεΐα ιδιαίτερη αξίζει να γίνει στο ονοματολογικό υλικό. Εδώ ενδιαφέρουν ιδίως οι περιπτώσεις όπου δίπλα σε τοπωνύμια⁴⁴ και επώνυμα αρβανίτικης αρχής έχουμε και τα αντίστοιχα προσηγορικά, περιορισμένης έστω διάδοσης. Για παράδειγμα, το επών. *Σκλιας* και η μεγαρική λ. *σκλέρικα*. Η διάδοση του επωνύμου αυτού σε περιοχές όπως η Εύβοια και η Αττική οδηγεί στην αναζήτηση ενός αλβανικού-αρβανίτικου ετύμου και πράγματι υπάρχει στην αλβανική η λ. *shqa, shkla*, μαρτυρημένη από το μεσαίωνα, που σήμαινε αρχικά τον Σλάβο και κατ' επέκτασιν τον αλλόθρησκο, αλλόγλωσσο, και τελικά τον ανήκοντα σε μια άλλη φυλετική ομάδα (Demiraj, 2006-2007). Η λ. *shklierisht* σημαίνει 'ελληνιστί, σε γλώσσα διαφορετική από τα αρβανίτικα' και είναι διαδεδομένη στους Αρβανίτες. Η ρίζα αυτή σώζεται και στο επίθετο *σκλέρικος* 'μη ντόπιος' και το επίρρημα *σκλέρικα* 'με τον τρόπο των ξένων' του μεγαρικού ιδιώματος (Σύρκου, 2006).

Σε μορφολογικό επίπεδο, εκτός από το δανεισμό κάποιων υποκοριστικών καταλήξεων, όπως των *-z* και *-th*⁴⁵, παρατηρούνται ενδιαφέροντα φαινόμενα επανανάληψης (το κεντόι 'είδος τραγουδιού' < *do këndoj* 'θα τραγουδήσω')⁴⁶ ή αλλαγής γραμματικής κατηγορίας (*παγκόι* 'τοίς μετρητοίς' < *ragóι* 'πλήρωσέ [τα τώρα]' προστ. του *ragóι*)⁴⁷ κτλ.

Στοιχεία της αλβανικής-αρβανίτικης μπαίνουν στην ελληνική σε μια παγιωμένη μορφή και παραμένουν τέτοια, χωρίς να υπακούουν στους κανόνες προσαρμογής:

*Αν γουστάρετε να τα πούμε πολιτικά καλώς να ορίσει η αφεντιά σας αλλά όχι πολλά πολλά ναουμ με εμάς τους Ζωγραφιώτες γιατί θα σας ζηηηθούμε αμυρό φυστίκι. Γκέγκε φλώροι. Εδώ είναι Ζωγράφου δεν είναι παίξε γέλασε...*⁴⁸

Ρέ χάνα μούνου ούλοι σας... (Πουλάκης, 2003)⁴⁹.

Μια τελευταία παρατήρηση αφορά και το διαμεσολαβητικό ρόλο της αλβανικής κατά το δανεισμό της ελληνικής από άλλες γλώσσες. Τέτοια περίπτωση φαίνεται να αποτελεί η λ. *γκιουνάφι* 'κρίμα', που απαντά στην Ήπειρο και μπήκε στο τοπικό ιδίωμα μέσω της αλβανικής: αλβ. *gjynah, gjynaf* < τουρκ. *günah*, αφού είναι γνωστό ότι η τροπή *h > f* συνηθίζεται στις αλβανικές διαλέκτους, ειδικά στο τέλος της λέξης⁵⁰.

Τώρα που τα αρβανίτικα έχουν σχεδόν «σιγήσει» οριστικά, τι απέμεινε απ' αυτά στα νεοελληνικά ιδιώματα και στην κοινή νεοελληνική; Ας απαντήσουμε με συγκεκριμένα παραδείγματα, «αλιευμένα» κυρίως από το διαδίκτυο⁵¹.

⁴⁴ Για λόγους χώρου δεν θα αναφερθούμε εδώ στο τοπωνυμικό υλικό, που είναι αρκετά πλούσιο και αξίζει μια ιδιαίτερη μελέτη.

⁴⁵ Βλ. παραπάνω υποσημ. 41.

⁴⁶ Εικάζουμε ότι το μόριο του μέλλοντα της αλβανικής εκλαμβάνεται ως οριστικό άρθρο ουδετέρου γένους της ελληνικής.

⁴⁷ Ο τ. προστακτικής εκλαμβάνεται, υποθέτουμε, ως τροπικό επίρρημα.

⁴⁸ *zograounet*. Στο *γκέγκε φλώροι*, το *γκέγκε* 'άκουσες, κατάλαβες' αντιστοιχεί σε β' πρόσωπο ενικού της αλβανικής – αρβανίτικης.

⁴⁹ Το *χάνα μούνου* 'φάγε μας το σκατό' απευθύνεται σε ένα άτομο. Όπως συμβαίνει συνήθως με τις βρισιές από άλλες γλώσσες, η έκφρ. αυτή έχασε με τον καιρό τη σημασιολογική και μορφολογική της διαφάνεια.

⁵⁰ Πβ. *njoh – njof, shoh – shof* κ.ά. Βλ. Gjinar, 1989: 172-173.

⁵¹ Βλ. λ.χ. τον ιστότοπο *slang.gr*

Αναζητώντας στο google τη λ. *γκέγκε*, μαθαίνουμε ότι πριν λίγους μήνες κυκλοφόρησε στην Αθήνα ένα CD με τίτλο *γκέγκε* του garrer Εισβολέας⁵². Την ίδια λ. ακούσαμε σχετικά πρόσφατα σε διαφήμιση κέντρου εκμάθησης ξένων γλωσσών, την οποία αναλαμβάνει παπαγάλος, που στο τέλος ρωτά: *γκέγκε*; Βέβαια, δεν καλεί τον κόσμο να μάθει αρβανίτικα, αλλά χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο στοιχείο της αρβανίτικης για να κεντρίσει την προσοχή των ακοατών της ραδιοφωνικής διαφήμισης.

Το *άστε ντούε* είναι ένα άλλο λεξιλογικό στοιχείο που απαντά σχετικά συχνά σε σχόλια πολιτών που σχετίζονται με την αυθαιρεσία της εξουσίας ή μεμονωμένων ατόμων. Απαντά όχι μόνο στη φρ. *με το άστε ντούε* αλλά και ως χαρακτηρισμός προσώπων:

Η Μαρία η άστε ντούε ή Νυδρεώτες, άστε ντούε, Αρβανίτες... (Πουλάκης, 2003).

Το πιο πρόσφατο παράδειγμα χρήσης/επανάχρησης στοιχείων της αλβανικής-αρβανίτικης το εντοπίσαμε σε μια γελοιογραφία του Μαΐου 2012, αμέσως μετά τις βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα. Όπως θα δούμε, η ευρηματικότητα του γελοιογράφου, βασισμένη και στην πλούσια σχετική παράδοση, πέραν από τον τίτλο εκτείνεται και στο κείμενο της λεζάντας⁵³.

ο...βεληγκέκας

Πρα! Πρα! Εγέρθητι, ωρέ!

Τελειώνουμε με την υπόμνηση ότι μια εκτενέστερη μορφή της εργασίας αυτής θα συνοδεύεται και από ένα *γλωσσάρι* των αλβανικών-αρβανίτικων στοιχείων της ελληνικής,

⁵² «γκέγκε» είναι ο τίτλος ενός από τα τραγούδια του, όπου η συγκεκριμένη λέξη επαναλαμβάνεται αρκετές φορές στο ρεφρέν.

⁵³ Μαΐου 9, 2012 - Αναρτήθηκε από τον/την Δ.Ι. | "Greek National Pride" blog, χιούμορ.

κοινής και ιδιωμάτων, καθώς και –όπου είναι εφικτό– από σχετικό εικονογραφικό υλικό, συγκεντρωμένο από πηγές ποικίλης προελεύσεως⁵⁴.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. 1983. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Βερβιτζιώτης, Σ. 2009. *Σπυρίδων Βερβιτζιώτης νοτάριος Κέρκυρας. Πρωτόκολλο (1741-1744)*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου.
- Βηλαράς, Ι. 1995. *Ποιήματα*. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Γεωργίου, Χ. 1962. *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Κατοριάς*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Γιοχάλας, Τ. 1985. *Στοιχεία Ελληνο-Αλβανικής Γραμματικής και Ελληνο-Αλβανικοί διάλογοι*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Γιοχάλας, Τ. 2006. *Υδρα – Αησιμονημένη γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Γούναρης, Β. 2007. *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Δαλάτσης, Δ. 2012. *Οι Αρβανίτες της Ανατολικής Θράκης*. Αθήνα: Νοών.
- Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε., Τζιτζιλής, Χ. 2006. *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- ΙΛΝΕ 1933-. *Ιστορικό λεξικό της νέας ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Καλαντζάκος, Α. 1995. *Λεξικό ροιμελιώτικης λαϊκής γλώσσας*. Αθήνα: Έκδοση του περιοδικού «Συλλογές».
- Κοραής, Α. 1966. *Αλληλογραφία*. τ. Β' (1799-1809). Αθήνα: Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού.
- Κουμανούδης, Σ. 1998. *Συναγωγή Νέων Λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*. Αθήνα: Ερμής.
- Κουσαθανάς, Π. 1996. *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*. Ηράκλειο: Παν/κές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Κρυστάλλη, Κ. χχ. *Άπαντα*. τ. Β'. Αθήνα: Μερμηγκάς.
- Κυριαζής, Δ. 2000-2001. Κ. Οικονόμου. *Η αλβανική γλωσσική επίδραση στα ηπειρώτικα ιδιώματα*. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1997. Βιβλιοκρισία. *Albanohellenica* 2: 182-187.
- Κυριαζής, Δ., Σπύρου, Α. 2011. Τα ελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Αλβανίας. *Διαλεκτολογία* 6: 175-199.
- Κωνσταντινόπουλος, Χ. Γ. 1983. *Οι παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Λιάπης, Κ. 1996. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Πηλίου*. Βόλος: Εκδόσεις Ώρες.
- Λίσβας, Ν. Γ. 2000. *Γαρουφιάς (έμμετρος σάτυρα)*. Επανεκδοση, Αίγινα: Καποδιστριακές Εκδόσεις.
- ΛΚΝ. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

⁵⁴ Βλ., λ.χ., τις φηγούρες του *Αλβανού*, του *Βεληγκέκα*, κ.ά., από διάφορες εκδόσεις με θέμα το θέατρο σκιών, καθώς και του *Γκιουλέκα*, ακόμη και του *γκέκα* (είδος σκυλιού), στο Πετρόπουλου, 1978. Ενδιαφέρον υλικό υπάρχει και στο έργο του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου, όπως ο προαναφερθείς πίνακας «Αλβανοί χορεύοντες» και το πορτρέτο ενός *Γκέκα* με τη γυναίκα του. Το υλικό αυτό παρατίθεται εδώ σε μορφή παραρτήματος.

- Μάτσια, Χ. Μ. 2007. *Μνήμες παρελθόντος και γλωσσάρι ντοπιολαλιάς*. Γιάννινα: Εκτυπωτική Εκδοτική Ηπείρου.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2008. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Γ' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2009. *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπίρης, Κ. 1948. *Η Βαβυλωνία του Δ. Κ. Βυζαντίου*. Αθήνα: χε.
- Μπόγκας, Ε. 1964. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, τ. Α'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Νίκου-Γιωλιτζόγλου, Ε. 1999. *Λιβαδερό (Μόκρο) Η λαϊκή μας παράδοση*, Θεσσαλονίκη.
- Οικονόμου, Κ. *Η αλβανική γλωσσική επίδραση στα ηπειρώτικα ιδιώματα*. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1997.
- Παναγιωτόπουλος, Β. 2009. Η αλβανική ελληνοφωνία και τα Αρχαία ενός Οθωμανού πασά. Στο *ΑΡΧΕΙΟ ΑΙΗ ΠΑΣΑ*, τ. Δ, *Εισαγωγή – Ευρετήρια – Γλωσσάρι*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. 151-161.
- Παπαθανασίου, Φ. 2011. *Γραμματική αρβανίτικης γλώσσας*. Ποταμιά.
- Παπακίτσος, Χ. 2006. *Από την τζουμερκιώτικη λαλιά στη λαϊκή μας παράδοση*. Αθήνα: έκδοση δήμου Αγνάντων.
- Παπακωνσταντίνου, Φ. 1995. *Ανθρώπινο χρέος*. Αθήνα – Γιάννινα: Εκδόσεις Δωδώνη.
- Παπαναστασίου, Γ. 2008. *Νεοελληνική ορθογραφία*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Πετρόπουλου, Η. 1978. *Υπόκοσμος και καραγκιόζης*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Πετρόπουλου, Η. 1993. *Καλιαρντά*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Πουλάκης, Α. 2003. *Μια νύχτα για ψάρεμα*, 2003. <http://poulakisandreas.blogspot.gr/>
- Σάθας, Κ.Ν. 1870. Η Αληπασιάς του τουρκαλβανού Χατζή Σεχρέτη. *Ιστορικά διατριβαί*. Εν Αθήναις: εκ της τυπογραφίας των τεκνών Ανδρέα Κορομηλά.
- Σπύρου, Α. 2000. *Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο.
- Σύρκου, Α. 2006. *Το μεγαρικό γλωσσικό ιδίωμα (Λεξικογραφική μελέτη)*. Αθήνα: Νήσος.
- Ταρνανάς, Α. χχ. *Η ζουμπανιώτικη γλώσσα και τα κουδαρίτικα* (καταγραφή του τοπικού ιδιώματος του Πενταλόφου Βοΐου, της γύρω περιοχής, και της συνθηματικής γλώσσας των μαστόρων της πέτρας). Πολιτιστικός Σύλλογος Πενταλόφου.
- Τοξότης, Ε. 2007. *Εμμανουήλ Τοξότης, Νοτάριος Κέρκυρας – Πρωτόκολλο πράξεις των ετών 1500-1503*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου.
- Φράντζης, Γ. 1838. *Χρονικόν*. Βόννη.
- Çabej, E. 1982. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*. I. Tiranë: Akademia e Shkencave.
- Demiraj, B. 2006-2007. "Der Slave", *shqau*, im Albanischen. Eine ethnolinguistische Fallstudie zu Herkunft und Aussagekraft einer Fremdbezeichnung. *Südost-Forschungen* 65/66: 406-421.
- Dizdari, T. 2005. *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*. Tiranë: AITC.
- Gjinari, J. 1989. *Dialektet e Gjuhës Shqipe*. Tiranë: ShBLU.
- Hahn, G. χχ. *Studime shqiptare*. Tiranë: Instituti i Dialogut dhe Komunikimit.
- Hill, J. H. 1995. *Mock Spanish: A Site for the Indexical Reproduction of Racism in American English*. Electronic document. University of Chicago Lang-cult Site. <http://www.cs.uchicago.edu/discussions /l-c>.

- Jochalas, T. 1971. Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland. Στο *Dissertationes Albanicae*. München: Rudolf Trofenik.
- Joseph, B. 2003. The role of Greek and Greece linguistically in the Balkans. Στο *Greece and the Balkans: identities, perceptions and cultural encounters since the Enlightenment*, επιμ. D. Tziouvas, 225-226. Ashgate Publishing Ltd.
- Meyer, G. 1891. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Meyer, G. 1894. Die slavischen, albanischen und rumänischen Lehnwörter im Neugriechischen. Στη σειρά *Neugriechische Studien*, II, Wien: .
- Qirjazi, Dh. Q. 2004. Bilinguizmi dhe marrëdhëniet e shqipes me greqishten në veprën e Prof. Çabejt. Στο *Eqrem Çabej dhe kultura shqiptare*. Tiranë: Universiteti i Gjirokastrës. 303-325.
- Redhouse Türkçe-İngilizce Sözlük* 1995. Istanbul: Redhouse Yayinevi.
- Trudgill, P., Tzavaras, G. 1977. Why Albanian-Greeks are not Albanians: Language shift in Attika and Biotia. Στο H. Giles (ed.), *Language, ethnicity and intergroup relations*. London: Academic Press. 171-184.
- Tzitzilis, Chr. 1997. Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Albanischen. *Zeitschrift für Balkanologie* 33/2: 200-214.
- Xhuvani, A. 1990. *Vepra II*. Tiranë: Akademia e Shkencave.

Παράρτημα εικονογραφικού υλικού

Θεόφιλος. Αλβανοί χορεύοντες.

Καραγκιόζης.

Ένας Άλβανός

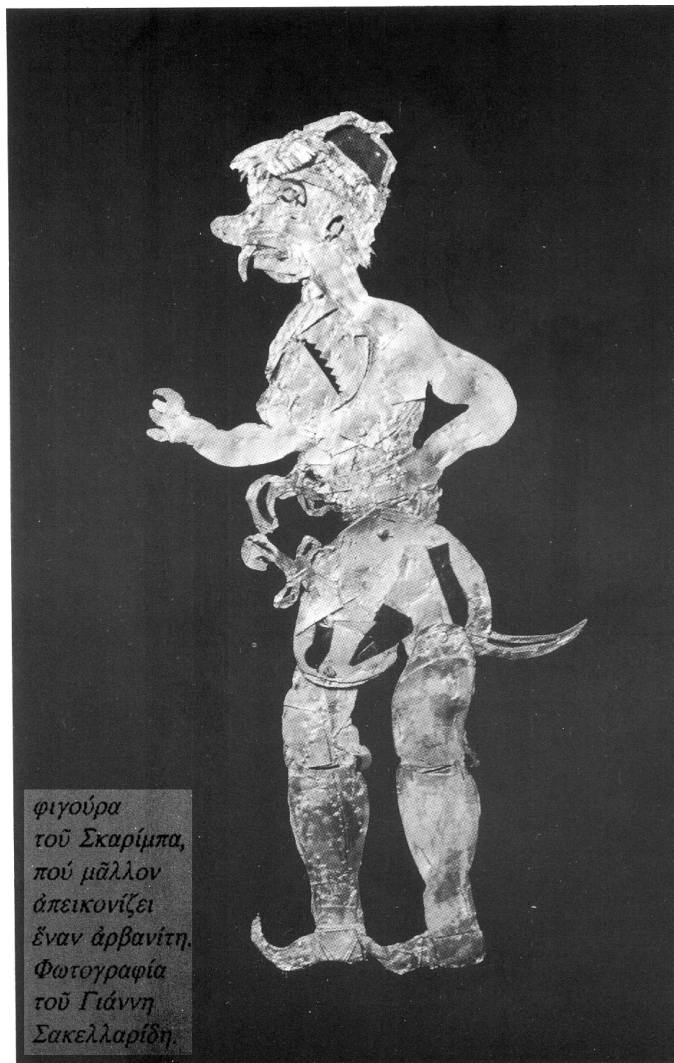
Βεληγκέκας.

Θεόφιλος. Αλβανός [Γκέκας] και η γυνή του από τη Σκόντρα της Αλβανίας.

Τσομπάνης
μέ κάπα,
γκλίτσα και
τσαρούχια,
μαζί με τόν
γκέκα του.
Χαρτονόμουτρο
του Σκαρίμπα.
Φωτογραφία
του Γιάννη
Σακελλαρίδη.

φιγούρα
του Σκαρίμπα,
πού μάλλον
ἀπεικονίζει
έναν αρβανίτη.
Φωτογραφία
του Γιάννη
Σακελλαρίδη.